

ՄԱՍԵԱՅԱՂԱԿԻ

BLAISE D.

L. DUJARDIN S.

ԾԻԱԾԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՑ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԵԱՑ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԹԻՒ Ը. — ՕԳՈՍՏՈՍ — 1860.

ԹԷՌԻՈՍԵԱ

ԻՏՊԱՐԱՆԻ ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻՆ.

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ե Ի

Մ Ի Ա Մ Ա Ն Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ, ԵՒ ՄԻՒԹԱՐԵԱՆՅ ԿԱԹՈՒԿՈՒԹԻՒՆԸ.

Գ.

Հին առեւտրի ճգնաւորաց պատմութեանը մէջ բնական է թէ որ մը մարդուն մէկը ճգնաւորի մը համբերութիւնը փորձելու մտքով՝ առջեւ անցեր է, սկսեր է ամէն տեսակ ծանր խօսքերով զինքը նախատել: Հեզահօգի ճգնաւորը անոր ամէն բաժին ալ իրաւունք տալու պէս կ'պատասխանէ եղեր թէ „Այո՛, այդպէս է, ճշմարիտ է“: Բայց երբ զիմացինը կ'ելլէ „Թուն հերետիկոս ու հերձուածող ես“ կ'ըսէ, ճգնաւորին համբերութիւնը կ'հատնի. իսկոյն ձայնը կ'բարձրացնէ ու պատասխան կուտայ թէ „Ո՛չ, այդ նախատիւնքը չեմ ընդունիր. ինչ յանցանքներ որ առաջ ըսիր՝ որը շատ որը սակաւ՝ ունէի, իմ պակասութիւններս էին. բայց հերետիկոսութիւնն ու հերձուածողութիւնը իմ հաւատքիս ու խղճմտանքիս կ'ըրպչին, անոր համար չեմ ընդունիր. գիտցիր որ ես ոչ հերետիկոս եմ եւ ոչ հերձուածող“:

Միւսիւնքեանք՝ իրենցմէ կամաւորապէս բաժնուած չորս վարդապետաց վրայ զանազան պակասութիւններ դրին, վարդապետները լրձեցին քրիստոսապատուէր համբերութեամբ. բայց երբ Միւսիւնքեանց իրարու մէջ խօսածը եւ ուրիշներու բօածը կ'ըսեն թէ սոքա սրտով կարողիկ են, պարսկան են, ու միայն դրսէն հայութիւն կ'կեղծաւորին, — չեն դիմանար, պէտք է որ ձայներնին բարձրացնեն ու իրենց լուսաւորչական հաւատքին, ուղիղ խղճմտանքին ու ազգութեանը իրաւունքն ու պատիւը պաշտպանեն:

Բայց Միւսիւնքեանք առանց պատճառի կամ պատճառանքի բան չեն ըներ, որպէսզի իրենց խօսքին հաւատացող շատ գտնեն: Ի՞նչ պատճառանք գտան ուրեմն՝ չորս վարդապետաց վրայ կաթոլիկութեան մուրը քսելու համար: — Մեր գիտցածները այս երկուքն են.

Ա. „Յայտարարութիւն անցից Մուրատեան Վարժարանին“ ըսուած տետրակին 222 երեսը խօսք մը գրած ու տպած են վարդապետները 1855-ին, այսինքն այն ժամանակներն որ ամբաստանեալ եւ դատափետեալ էին ի Մխիթարեանց ոմանց ի Հռովմ աւելի իբրեւ ազատամիտք եւ բողոքականք, հետողք ընդդէմ այն եկեղեցական իշխանութեան՝ որոյ տակն էին տակաւին. եւ խօսքը այս էր թէ իրենք *ի հաւատքս հռովմէական եկեղեցւոյ համաձայն եւ հպատակ են*, եւ մտքերնին դրած են միշտ համաձայն եւ հպատակ մնալ: Ինչո՞ւ համար այս խօսքը զարմանք պիտի բերէր անոնց՝ որ արդէն զիտէին թէ այն վարդապետները յիրաւի կաթողիկ եւ հռովմէական էին մինչեւ այն ժամանակը: Բայց յետոյ . . . բայց այժմ . . . ինչպէս կարող են ըսել թէ նոյնպէս կաթողիկ են այն վարդապետները, եւ նոյն խօսքին վերայ հաստատ կեցած: Եւ սակայն հարկ է ըսել *ի պատիւ եւ ի մխիթարարութեան Մխիթարեանց*, որ այս խօսքը միայն իրենք չեղան վարդապետաց հռովմէականութեանը ապացոյց առնող, այլ գտնուեցան նաեւ ազգիս լուսաւորչական մասին մէջ քանի մը կարճատես եւ կարճամիտ անձինք որ իրենց անիրաւ նախանձէն ու հակառակութենէն յողթուած՝ կասկածելի համարեցան այն վարդապետաց հայութիւնը՝ նաեւ երեք չորս տարի տաքք, այսինքն՝ նաեւ յետ կարգալու „Պատմութիւն Վերադարձի երկից Վարդապետաց“ անունով տետրակը, յորում ըսուած էր յայտնապէս՝ այն խօսքին մեկնութիւնը տալու մտքով. „Յայտնի բան է թէ այն խօսքին մէջ *ի հաւատքս ըսելով՝ մեր միտքն էր հաւատքս կախան մասունքս* միայն հասկընալ, եւ ոչ երբէք այն անիրաւ եւ անտեղի նորաձեւութիւններն որ Հռովմայ անթողնց հպատակող աստուածաբանները կուզեն իբրեւ *հաւատքս մասունքս* ընդունիլ տալ տգիտաց, ինչպէս են պապին գերագոյն իրաւասութիւնը ի վերայ ամենայն եկեղեցեաց՝ իբրեւ միմիայն փոխանորդ Քրիստոսի, անոր անսխալութիւնը, ընդհանուր ժողովէ մը աւելի մեծ իշխանութիւն ունիմ ըսելը, որ եւ իցէ աստուածաբանական անորոշ խնդիր կամ կարծիք՝ իւր անձնական հեղինակութեամբը կամ թէ մասնական ժողովով իբրեւ մասն հաւատոյ հաստատելը, եւ անոր դէմ խօսողները հերետիկոս ու հերձուածող են ըսելով

„դատապարտելը, եւ այլն եւ այլն: Սակայն կիսատովանիմք որ ամենայն կերպով իրաւունք ունէին այն համազգիք որ կարծես թէ մտքերնին դրեր էին որ մեք իբր թէ *արդէն* դարձեր մտեր եմք նորէն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ առաջնորդաց իշխանութեան տակը. ուստի եւ տեսնելով թէ այն մեր դաւանութիւնը ուրիշ *պապական* վարդապետաց դաւանութենէն տարբերութիւն մը չունի՝ գայթակղեր ու վշտացեր էին: Այն միջոցին համար սխալ էր կարծիքնին. բայց եւ հարկ չհամարեցանք գրաւոր պատասխան մը հրատարակել իրենց մեղադրութեանը դէմ:

. . . „Այն Յայտարարութիւնը գրած ատեննիս ինչ վիճակի մէջ էինք մեք. — ամբաստանութիւն չկար որ չընէին վրանիս անոնք որ իրենց անլուր գործողութիւնը արդարացրնելու կարօտ էին՝ մեր վրայ մեծամեծ յանցանքներ շփելով. այսինքն անհնազանդութիւն, ապստամբութիւն, անհաւատարմութիւն, յանդգնութիւն, խռովարարութիւն, եւ այլն եւ այլն: Բայց որովհետեւ եկեղեցական անձինք էինք՝ Գաղղիոյ պէս կաթողիկ երկրի մը մէջ մինչեւ այն օրերը *կարողի ճանչցուած*, ուստի եւ իբրեւ բովանդակութիւն այն ամենայն ամբաստանութեանց այս խօսքս հաներ էին մեր վրայ որ իբր թէ մեք հաւատոյ վարդապետութեան մէջ ալ կասկածելի եմք, անտարբերեայ եմք, *նոր աղակով* մը հնարելու ետեւէ եմք:

. . . „Այնպիսի պարագաներու մէջ, եւ քանի որ դեռ հռովմէական առաջնորդներուն լուծը թօթվելու որոշ զիտաւորութիւնը չունէինք, Հռովմայ եկեղեցւոյն անուանը տակ գէթ առ ժամանակ մի պատուարուիլը հարկաւոր սեպեցինք՝ գրեթէ նոյն իմաստով որով երբեմն եւ սուրբն Պօղոս իւր կեանքը վերցրնել ուզող թշնամիներուն դէմ բողոքեր էր թէ *Հռովմայցի եմ*. ուրիշ անգամ մըն ալ աղաղակեր էր թէ *Փարիսեցի եմ*, եւ այնպէս անոնց անիրաւ բռնութիւններէն առ ժամն ազատեր էր (*):

. . . „Այս է ահա այն մեր տպագրութեամբ հրատարակած *անորոշ* դաւանութեան անկեղծ եւ ճիշդ բացատրութիւնը. որով յուսամք թէ բնական կերպով մը անկէց գայթակղեալ եղբարց միտքը կը ժշկուի“:

(*) Գործ. Ժ2, 37, 38, ԻԳ, 6: Փիլիպ. Գ, 5:

Բ. Չորս վարդապետաց վրայ կաթողիկոս-
թեան մուրը ծածուկ քսեցին Մխիթարեանք,
եւ նոցա վկայութեանը կարօտ քանի մը ան-
տարբերեայ կամ լուտերամիտ չարախօսներ,
երբոր տեսան «Վարդապետարան ուղղափառ
հաւատոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ» անու-
նով դասատեօրը, յորում հեղինակը մասնաւոր
ջանք ունեցեր է Հայաստանեայց եկեղեցին
պաշտպանելու ընդդէմ պապականաց, աներ-
կիւղ մէջ բերելով ու լուծելով նոցա առար-
կութիւններն ու պատճառաբանութիւնները:

Տեսնեմք թէ ինչ է այն զրբուկին շարա-
դրութեանն ու տպագրութեանը պատմութիւ-
նը, եւ ինչ կերպով պատճառ տուաւ Մխի-
թարեանց եւ ուրիշ քանի մը ինքնակոչ աս-
տուածաբանից ըսելու թէ անոր վարդապե-
տութեանցը մէջ կաթողիկոսութեան հոտ կայ:

Պատմութիւնը այս է:— Փարիզու մէջ երբ
Հայկազեան Վարժարանը բացուեցաւ 1856-ին,
կրօնական ուսմանց դասատուութիւնը Գար-
րիէլ Վարդապետին յանձնուեցաւ. եւ նա
պարտք ճանչցեր էր իրեն այնպէս սովորեցը-
նել աշակերտացը Հայաստանեայց եկեղեցւոյ
ուղղափառ վարդապետութիւնն որ թէ իրենց
դաւանանքը աղէկ գիտնան, եւ թէ կարող լի-
նին պապականաց եւ բողոքականաց հարց-
մունքներուն ու առարկութեանցը զօնէ այն-
քան ճիշդ եւ զօրաւոր պատասխաններ տալ
որքան եւ ինչպէս որ կպահանջուի բարեկիրթ
եւ խաղաղասէր աշխարհականէ մը: Իւր այս
զիտաւորութիւնը կատարելու չէին կրնար օգ-
նել ուրիշ տպագիր տեսակ տեսակ հայերէն
քրիստոնէականները, յորոց ոմանք սաստիկ
համառօտ են եւ անկատար, եւ ոմանք չափէ
զուրս ընդարձակ կամ զրաբառ: Լաւ համա-
րեցաւ նորէն շարադրել հայերէն քրիստոնէա-
կան մը՝ համառօտ հարցմունքներով ու պա-
տասխաններով, ռամկօրէն յստակ լեզուով,
պարզ ոճով, մէջը հաւատոյ եւ բարի վարուց
վերաբերեալ ամէն հարկաւոր գիտելիքներն
ամփոփելով, եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ
վարդապետութեան ուրիշ քրիստոնէայ եկե-
ղեցեաց դաւանանքներէն ինչ տարբերութիւն-
ներ ունեցածը նշանակելով:

Այն Վարդապետարանին շարադրուած մի-
ջոցին էր, 1857-ին սկիզբները, որ Գաբրիէլ
Վարդապետը Ռուսաստան դառնալու ատեն
Պօլիս հանդիպեցաւ, ուր Ամենապատիւ Սրբ-

բազան Պատրիարքն Յակոբոս՝ ուրիշ Գերա-
պատիւ Վարդապետաց առջեւը յորդորեց զինքը
Աստուածաբանութիւն մը հրատարակելու. եւ
երբ խօսքը Վարդապետարանին վրայ եկաւ,
հեղինակը պատասխանեց թէ «Չայն եւս
պատրաստ եմ նորէն աչքէ անցընելով տը-
պագրելու, բայց այս պայմանաւ որ Ձեր Սրբ-
ութիւնը եւ Հոգեւորական ժողովը բարե-
հաճին նախ ձեռագիրը քննել, եւ եթէ հարկ
համարին՝ սրբագրել, եւ յետոյ հրաման տան
տպագրութեան»: Հաւանեցաւ Սրբազանը, եւ
Գաբրիէլ Վարդապետը Խրիմ դառնալէն ետեւ՝
նոյն տարւոյն սեպտեմբերի ետքերը Վարդա-
պետարանին ամբողջ բնագիրը յուղարկեց Պատ-
րիարքին՝ հանդերձ այսու նամակաւ.

«Ամենապատիւ Սրբազան Տէր եւ Հայր Հոգեւոր.

«Ձեռ ընդունելութեան օրհնութիւնաբեր նա-
մակի Սրբութեանդ՝ տուելոյ յ13 յուլեայ, ընկալայ
եւ զպարգեւդ հայրենի՝ զգաւազանն պատուա-
կան, իբրեւ արդարեւ գաւազան զօրութեան ա-
ռաքեալ ինձ իմինէ կազդուրիչ տկարութեան ան-
ձինս, եւ ցուպ մխիթարութեան հաւատացեալ ժո-
ղովդոց մերոյ եկեղեցւոյս, եւ անմոռաց յիշատակ
Ձերումդ առ իս հայրագորով խնամոց. որոյ վասն
եւ շնորհակալու մտօք համբոյր մատուցանեմ աջոյ
Սրբութեանդ:

«Պատեհաւ ուղեւորութեան իկողմանդ յայդո-
սիկ Մեծապատիւ քաղաքակցի մերոյ եւ ազգասէր
բարեկամի Մանուկ Աղայի Աթընճեան ընիկ Պօլսե-
ցւոյ, յղեմ առ Ամենապատիւ Ձերդ Սրբութիւն ըզ-
Համառօտ Վարդապետարան ուղղափառ հաւա-
տոյ՝ յօրինեալ առ յինէն իպէտս Ազգային ուսում-
նարանաց. եւ խնդրեմ յանձն առնել զայն իքնու-
թիւն Հոգեւորական ժողովոյն, որպէսզի տպա-
գրեսցի իՓարիզ վաղագոյն որչափ իցէ հնար. քան-
զի եւ իՀայկազեան Ազգային Վարժարանին կարե-
ւոր է յոյժ: Իդարձուցանել զայն առ իս Սրբութեա-
նըդ հանդերձ ուղղագրութեամբքն՝ որոց ունիցի
արդեօք պէտս, յղեցից Թերեւս եւ զընդարձակն
նորին յօրինեալ իզրոց բարբառ իպէտս կղերիկո-
սաց, եւ յետ այնորիկ ապա բուռն հարից զեռա-
մասն Աստուածաբանութենէն խոստացելոյ՝ սա-
տարութեամբ արօթից եւ օրհնութեան Ամենապա-
տիւ Սրբութեանդ:

«Ստիպեալ իգործոց կարեւորաց ուղեւորել ընդ
հուլ ընդ եղբօրն իմում իՓեմբրաւորկ վասն երկ-
ամսեայ ժամանակի, հարկիմ աստէն ձմերել, եւ

զվերադարձն իմ իՊօլիս յապաղել մինչև ցմուսս
գարնայնոյն, յորում ժամանակի ակն ունիմ Տե-
րամբ արժանաւորել դարձեալ տեսութեան Սրբու-
թեանդ Ձերոյ: . . . Մնամ

«Ամենապատիւ Սրբազան Տէր,
«Ձերումդ Սրբութեան
,,Նուստ եւ աղօթարար որդի
,,Գարրիկի Վարդապետ Այվազեան:

», իՖեֆե, 2 սեպտեմբերի, 1857:»

Վարդապետարանը շարագրուած էր, ինչ-
պէս որ ըսինք, զիսաւորապէս Փարիզու Հայ-
կազեան Վարժարանին աշակերտներուն հա-
մար, ըսել է՝ Տաճկաստանի մէջ գտնուող Հայոց
համար, եւ Տաճկաստանի Հայոց Սրբազան
Պատրիարքին հրամանաւր կամ յորդորանօքը.
ուստի եւ բնական կերպով երկու սեպհական
յատկութիւն պիտի ունենար. մէկը այս՝ որ
մէջը հարեւանցի խօսքերով ալ լինի՝ պի-
տի գտնուէին այն կրօնական խնդիրներն որ
ուրիշ տեղերէն աւելի Տաճկաստանի Հայոց մէջ
շատ կրանէին, մանաւանդ քանի մը տարիէ
իվեր, եւ որոնք ընդարձակ եւ պարզ խօսքե-
րով տպագրուած էին արդէն 1854-ին՝ այժմու
Վեհափառ Կաթողիկոսին հրատարակած գե-
ղեցիկ գրքին մէջ, որոյ անունն է ,,Հանդի-
սարան ուղղափառութեան Հայաստանեայց ե-
կեղեցւոյ“: Երկրորդ յատկութիւնն ալ այս
պիտի լինէր հարկաւ՝ որ Տաճկաստանի Հայոց
ընդունելի լինելու համար՝ Կոստանդնուպօլսոյ
Պատրիարքին հաւանութեամբը տպուէր:

Մինչդեռ Վարդապետարանը իՊօլիս Պատ-
րիարքին եւ Հոգեւոր Ժողովոյն ձեռքը քննուե-
լու վրայ էր, անոր հեղինակին Ռուսաստանի
մէջ առաջնորդական պաշտօն տրուեցաւ. ո-
րով եթէ անկէց ետքը աստուածաբանական
ծանր գրուածք մը հանել ուզէր, հարկը եւ
բարեկարգութիւնը կպահանջէին որ էջմիածնայ
Սրբազան Կաթողիկոսին կամ սրբագումար
Սիւննոզոսին գրաւոր հաւանութիւնն ընդունէր:

Վերջապէս յաջորդ տարւոյն սկիզբները
Սրբազան Պատրիարքէն հետագայ նամակն
ընդունեցաւ Գաբրիէլ Վարդապետը.

«Քերապաշի եւ սրբակրօն վարդապետ,
իմս ընտելագոյն եւ հոգեկցորդ սիրեցեալ.

«*Pursk* նուիրեմ ողջոյն սիրոյ եւ յարգանաց.

«Չսիրամասոյց նամակ շերում քերապաշի
սրբութեան՝ զժանուցարարն ասեմ զհաշառողջ

ժամանելոյ իշայրենիս, վաղ ուրեմն բերեալ
այսի մասոյց մեզ Պասուախրելի անձն այն՝
աղայ Մանուկ սլրունեան, սիրոյ արդարեւ
արժանի առ իշէնջ. որ եւ հայրենակից մե-
զոլով ոչ անհանաչ էր իմէնջ, եւ ոչ անբաժ
խսիրոյ:

«Ընդ գրոյդ ընդ այնմիկ էր եւ վարդապե-
տարան ուսմանց հաւասոյ Հայաստանեայց ե-
կեղեցւոյ՝ իՄիջակ դաս աւանդեալ. տեսա՞մ
զնա յօրինուած ընտիր, գորոյ եւ զհաւասարն
առաւ, եւ կամեամ չոգեւորական թողովովս
զնոյն սալ իսպագրուիսն:

«Չարմացամ ամենեւումք, զի չունէիր եւ ոչ
մի ժամ պարապոյ իստայ նամականեաց առ
վաղսացիկ բարեկամս քա, եւ ոչ նեպանի
նորսացիկ հայրենակցացոյ՝ տային թեզ քոյլ
եւ պարապ, առ որս կերպարանէիր զնա վե-
մական խորհրդածութիւնս, եւ համոզէիր իսկ.
քայց նայելով իպիտոյս սզգային վարժարա-
նաց, եւ որպէս ակնունէամն իմումմէ Գերա-
պաշի սրբութենէ՝ զգրասիրակ միսս քա եւ ըզ-
ձեռս ժրացուցեր, զի մի մանկսին Հայկա-
զուն՝ իսրիսոր աղբերաց ըմպիցեն զվարդապե-
տութիւն քերասնէական ուսմանց:

«Գոզցես քեանմանալից ոգով եղեւ դիտու-
մըն եւ ննուրիսն չոգեւորական թողովոյս, զի
տեսին քէ սիրելեալն քա վարեալ համառօտա-
սիրութեամբ՝ յորեւալ էիր իկրկնութեանց,
քէպէս յառաջն կամ զկնի ըստ նեմարսութեանն
հաջ լուսաբանեալ էիր:

«Ուստի արժան դատեաց առ չսալոյ տեղի տա-
րապարտ գրուցից՝ յմյլ հաւասար առնուլ յա-
մենայնի՝ քէ եւ կրկնութեամբ մեկին վարեալ,
եւ զնոյն կնեալ վաւերացուցամ իմամուլ սալ:
որպէս եւ հաւասարն գրոյ հաւանութեան թո-
ղովոյն է ընդ գրոյս, ընդ նմին է եւ օրինակն
արձակեալ իձեմմէ Գերապաշի սրբութենէ.
յուսամմ թողովովս հանդերձ՝ քէ ոչ դժկամա-
կի ընդ մասնաւոր փոփոխութիւնս:

«Յուսամք քէ սկսեալ էք եւ զկասարելագոյն
վարդապետարանն, եւ լնում զփափամ Կղերց
Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ոչ անագան. հան-
գի լու եղեալ նոցա քէ վասն իւրեանց յատկ
իմն պատրաստի, անգոռայ ոգով լինին ի-
խնդիր:

«Այլ ինձ ասեմ առանձին, որպէս եւ ամե-
նայն եկեղեցականաց սզգիս մերոյ յաւեսա-
գոյն եղեւ անձկալի հրատարակութիւն մեծի

ասուածաբանութեան, զոր վաղու խոսացար գրով, զոր եւ բազում գրով եւ բանիւք յորդո՛ւ ետուն :

«Արդարեւ որոց ծագիւ մասին հաւակ առեալ են այնմ ըղձալի դայութեան, ցայս վայր յաղամօլ գրենիս քարափին. վասակին բազմօք եւ շահին սակաւօք. իսկ որոց փափափինն նմին բերել պարապ, տեսեալ զանամօլ ան խօսիցն, յեսս իսպառ խուսափեն : Բայց թէ լուսաբանեալ հրատարակեցի այնմ գիտութեան մասեան՝ գոնէ յերիս եւ ի չորս հասորս, պիտանի լինի սզգիս մերոյ, եւ վաղվաղակի առ ամենայն տեղիս տարածանի. ուսի մի լիցի յապաղումն եւ այսր կարեւորագոյն գործոյ :

«Ողջ լինել ըղձանամ

«Չերդ Գերապասիս Սրբութեան

«Բարեացակամ եւ մեղիմ միշտ

«Պ. Կ. ՅԱԿՈԲ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ :

„Խատրիարքարանի մերօմ որ ի Կ.-Պօլիս.

„Ն յունուարի, 1858“ :

Անոր հետ մէկտեղ էր նաեւ Հոգեւորական ժողովոյն քննողական փառաւոր վճիռը՝ այս խօսքերով գրուած .

ՀԱՆԱՆՈՒԹԻՐ ՀՈԳԵՒՈՐ ԺՈՂՈՎՈՅ

Առ Տէր Յակոբ Սրբազան Պատրիարք Կ. Պօլսոյ .

«Ասուածարեալ Հայր եւ Տէր Սրբազան .

«Միջակ դասու դասասեռ Քրիստոնէական Վարդապետութեան, անուանեալն Վարդապետական Ողորդական Հարսոյ Հայաստանեայց Եկեղեցոյ, զոր յօրինեալ է Գերապասիս Տ. Գաբրիէլ Վարդապետ Այվազովսի ընտելագոյն Եղբայր մեր, եւ առամեալ իբրև նութիւն, անս մասուցաւ յՍտեան Հոգեւորական ժողովոյս :

«Որ եւ սա ինն բաց յառանձնական դիտմանց՝ իմանի մի նիսս իւր արար ինասարակի մանրակրկիտ խուզողութիւնս, եւ ետես՝ զի Քաջիկ Հեղինակն գործոյդ՝ ըստ գծին անուանելոյ Միջակ դաս՝ վարեալ յամենայնի համառօտութեամբ, ուրեմ ուրեմ չէր գրեալ բացայայտ ըստ կարեւոր իմաստիցն, թէպէտ յառաջոյ կամ զկնի քաջ քաջ պարզաբանեալ էր :

«Զգուշաւորեցաւ ժողովս, եւ ոչ աւելորդ դասեաց յամենայնի եւս զկրկնութիւնսն, զի մի ոք տարակուսեցի զՊատուասիրելի Հեղինակէն, եւ ոչ զընտիր ընտիր գրուածոց նորա. նա զի ակնկալիք են՝ նորին արդիւնաւոր եւ փափափելի այլոց եւս վասակոց հետզհետէ հանդիպիլ :

«Ապա ներեցէք, Հայր Ասուածարեալ, զի անագանեաց ժողովս զիւր դասումն, եւ կամ արար կրկնութիւնս, կամ յապաւեաց եւ կամ յաւել գրառս ինչ կամ գրան Հեղինակին, եւ ինոր հաւասարն էառ. զոր արդ մասուցանեմք ստորագրութեամբ մերով առ Ասուածարեալ Հայրութիւնդ :

«Հանեալ է ժողովս ըստ այսմ օրինակի սպագրել եւ հրատարակել յամենայն դպրոցս Ազգիս. աղաչեմք զի դու ինն հանեցիս գօրինակն ընկալեալ ի ժողովոյս արձակել առ Ուսումնական Հեղինակն, եւ ասցես հրաման սպագրութեանն ի Փարիզ .

«Ո՛ր Հայր եւ Տէր Սրբազան .

„Նուստ կանառորդ Հոգեւորական ժողովոյս

„Սրբազան Հօր Տեղապան, Դասիք Եպիսկոպոս.

„Պատրիարքական Փոխանորդ, ն. Իգնատիոս Վարդապետ.

„Ն. Տ. Խանակ Վարդապետ, Փոխանորդ Ս. Երուսաղեմի.

„Նուստ Յովնանէս Վարդապետ Դուզուհնձուխի.

„Ն. Տ. Պօղոս Պ. Վարդապետ.

„Իրիզոր Քանանայ Պեշիկբաշու.

„Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցոյ Տէր Յարութիւն.

„Մանտեի Տէր Գալուստ.

„Յովնանէս Քանանայ Փափագեան.

„Ն. Երեմիա Քանանայ Խասգիւղի.

„Սուրբ Գեորգ Եկեղեցոյ Տէր Փիլիպպոս.

„Մայր Եկեղեցոյ Տէր Գեորգ.

„Ն զեկտեմբերի, 1857, ի Պատրիարքարանի Հայոց“ :

Այս վճռոյն մէջ զլիսաւորապէս երկու դիտելու բան կայ. մէկը այս՝ որ հեղինակին ազաւանացը համեմատ՝ Հոգեւորական ժողովը ամենայն մտադրութեամբ քննել է այն գրուածքը, եւ ոչ թէ վերիվերոյ եւ հարեւանցի կերպով, ուստի եւ ուզածը վերուցեր՝ ուզածը աւելցուցեր է մէջը : Եւ միւսը այս՝ որ կարծես թէ գուշակելով Միսիթարեանց ըսելիքները, բողոքականաց գրելիքները, եւ անտարբերեայց ազաղակները, գրեթէ ընդամենը ըրեր է իւր քննադատութիւնը, որպէսզի ամենեւին տեղիք չմնայ ըսելու թէ այն զբքուկին քրնուութիւնը աշառութեամբ, կողմնասիրութեամբ

կամ գէթ պաղուծեամբ եւ անհոգութեամբ եղած է: Եթէ Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարքարանին պէս պատկառելի ժողով մը այսքան զգուշաւոր քննութենէն ետեւ ալ ոչ կաթողիկոսութեան հոտ տեսեր է կամ թողուցեր է մէջը, ոչ բողոքականութեան եւ ոչ ուրիշ որ եւ իցէ մոլար վարդապետութեան, որ Հայր կրհամարձակի րսերու թէ ինքը այն վարդապետարանին մէջ շատ մոլար վարդապետութիւններ կգտնէ. բայց եթէ այն Մխիթարեանք որ մինչեւ երանաշնորհ Տաթեւացոյն գրուածոցը մէջ կաթողիկոսութիւն եւ պապականութիւն կը գտնեմք ըսելով կպարծին. բայց եթէ այն ինքնակոչ աստուածաբանները՝ որ իրենք բոլորովին անկրօն են, եւ սակայն Հայր մերին մէջ անգամ տասը տեսակ մոլորութիւն կգտնեմք ըսելով կհայհոյեն. բայց եթէ այն բողոքականները՝ որ մտքերին զրեր են թէ Հայաստանեայց եկեղեցին շատ դիւրաւ պիտի կլլեն՝ թէ որ կըրցածներուն չափ սաստկացրեն Հայոց սրտին մէջ այն ատելութիւնն որ իբր թէ բնականապէս մտած է ընդդէմ Յունաց եւ Լատինացոց, անոնց մեր եկեղեցիին ժամանակ ժամանակ բրած անիրաւ եւ անտեղի պահանջանացը համար, եւ մոլորութիւն կարծեցրեն մերոց նաեւ այն հին եւ սրբազան վարդապետութիւնները որ նոյնչափ սեպհական են Հայաստանեայց եկեղեցոյ՝ որչափ Յունաց եւ Ատորոց եւ Լատինացոց: Այս մտքով կհասկընամք ահա անուանեալ *Mekaspter* լրագրոյն վարդապետարանին դէմ բրած տղայական խօսքերը. այս մտքով կհասկընամք նաեւ այն իմաստակին խօսքն որ արժանահաւատ անձի մը ըսեր է թէ „Այն վարդապետարանին հեղինակը կամ պապագաւան է կամ յունագաւան“. ուստի եւ արժանաւոր պատասխանն ընդուներ է թէ „Այս ալ անեցուր — եւ կա՛մ բողոքական. — եւ ես քեզի կցուցրեմ որ հարազատ հայագաւան է եւ ուղղափառ Լուսաւորչական“:

Բայց մեր մեր պատմութեանը դառնամք: — Հեղինակը վարդապետարանին այնպէս բոլորովին նոր գաղափարուած օրինակը առնելուն պէս՝ անփոփոխ հաւատարմութեամբ իսկոյն յուղարկեց Փարիզ որ տպագրուի, 1858-ին սկիզբները, առանց ՏՄԱՅ կամ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ մը անգամ անեցրելու, որովհետեւ իրեն յանձնուած առաջնորդական պաշտօնին նոր եւ

ծանր գրադմունքները չէին ներեր որ այնպիսի մանր պարագայից անելի մտադրութիւն ընէ: Ուստի եւ զարմանք չէ որ տպագրիչները ճակատը այնպէս տպագրեցին՝ ինչպէս որ իրենց պատշաճ երեւցեր էր, յառաջաբանական ծանուցումն ալ այնչափ համառօտ ըրին՝ որչափ որ իրենց հարկաւոր երեւցեր էր, չտարակուսելով հեղինակին իրենց վրայ ունեցած իրաւացի եւ անսահման վստահութեանը:

Տարածուեցաւ վարդապետարանը Տաճկաստանի ազգայնոց մէջ, եւ առհասարակ ամենուն ընդունելի եղաւ՝ իբրեւ պարզ եւ միանգամայն ամբողջ եւ անփոփ քրիստոնէական վարդապետութիւն, պատանեկաց ձեռքը տալու ամենայն կողմանէ յարմար. եւ Մխիթարեանք թէպէտ ամենայն հնարք բանեցուցին որ ազգին աչքէն հանեն այն գրքոյկը, եւ ինչպէս որ մինչեւ ցայժմ ըրեր են՝ իրենց լատինական խմբով ծթուած քրիստոնէականները քշեն, բայց այս անգամ խօսքերնուն մտիկ ընող չունեցան:

Կտան Ռուսաստանի Հայոց մէջէն քանի մը հոգի՝ իրենց մտքին եւ շահուն ձեռնառու, կամ ատելութեանը ուղղակի եւ անուղղակի գործադիր, եւ զանոնք զրդեցին ու գրգռեցին ծածուկ ընդդէմ վարդապետարանին եւ անոր հեղինակին: Բայց անով ալ բան մը չշահեցան: Վասնզի արդէն այն գրքուկին առաջին տպագրութիւնը ընցած լինելով, հեղինակը աճապարեց յուղարկելու զայն առ Նորընտիր Վեհափառ Կաթողիկոսն ամենայն Հայոց, եւ ինդրեց որ իւր հաւանութիւնը կամ հրամանն ալ շնորհէ երկրորդ տպագրութեանը համար: Սոյն միջոցիս Տփլիսեցի Տէր Յովսէփ Օրբելեան Արժանապատիւ ուսումնասէր քահանայն եւս նոյն գրքոյկը Թիփլիզու աշխարհաբափն վերածեց, եւ յուղարկեց հեղինակին որ տպագրուի: Յուսամք թէ երկու տպագրութիւնն ալ մօտերս կսկսին եւ կաւարտին՝ շնորհիւ եւ հրամանաւ աստուածաբեալ Հովուապետին Հայաստանեայց եկեղեցոյ:

Այս է աւասիկ վարդապետարանին շարագրութեան եւ տպագրութեան պատմութիւնը: — Յաջորդ յօդուածին մէջ կտեսնեմք թէ անոր մէջի խօսքերէն որոնք կասկածելի երեւցան Մխիթարեանց, բողոքականաց եւ անտարբերեայց:

ԱՍՏՂՆ ԲԵՒԵՌԱԿԱՆ

Ա՛ստղ, որ իծով անդ կապուտակ
Ոյր լոյս փրփուրն է եւ ալեակ,
Բեւեռայինդ իցուրտ ամայս
Մեկուսանաս անշարժդ իկայս,
Ձերդ նաւ իծով հիւսիսային
Ոյր լանջք իսառն յանկարծ պատին:

Խարիսխ արկեալ թըւիս եւ դու,
Այլ երբ՝ յիշէ ոչ մահացու.
Եւ որ գիտէն որ չիք բընաւ
Շաբաթուդ երբ իցէ զբրաւ,
Յնր հողմն ըզշուոյն իւր զառագաստ
Պարզեալ գոգէ արդեօք քո լաստ:

Ա՛ստղ, ողջունեմ այսօր ըզքեզ.
Լուսոյդ ողջոյն զիմ տամ եւ ես,
Որ ըզբիւրոց հանգունատիպ
Յայսքան դարուց ձրգէն ըզբիք.
Կէ՛տ, ուր սրբտիցըն սիրելեաց
Գնան հաւաքին իղձք անձկայրեաց:

Ա՛ստղ, ինայեացս անդ քո անդոյր
Ո՞ր չըզիտեմք է գաղտ հրապոյր.
Ձրզիտեմք զինչ քո լըռութիւն
Բարբառիցէ սփոփանս ոգւոյն՝
Ձի ՛ցաւս իւր անդ ՛ւ ակընկալիս
Սեւեռէ՛ զիւրն քոյդ յակնարկիս:

Ձի ոչ արփուոյն հուր կենսատուր
Լուսնին փայլ ոչ հեշտատըխուր,
Շող ոչ վըսեմ է քեզ Հայկին,
Կամ դէմք պայծառ արուսեկին.
Եւ հիասքանչ ոչ զերդ վարսամ՝
Ուստի բնութիւն խընդրէ պատգամ:

Ձանց դեռ գիշեր մի ՛քէն վըրէպ,
Ըզքեզ դիտեմք յար մեզ հանդէպ.
Որ ոչ զօղել իսկ տաս վաստակ՝
Իխուան՝ լուսոյդ լինել խընդրակ.
Այլ բիբք թէեւ շլանան իսկ ոչ,
Սակայն ըզլոյսդ հայցեն դողոց:

Ա՛ստղ, աղօտ քոյդ պայծառութիւն
Խորհուրդ իմն յաշս անդ է մարդոյն.
Թէ աստղ ես, հիմ նոցին իծիր
Եւ դու երբէք ոչ գաս իհիւ.
Ձուարթնն. այլ զի՛ հրափայլ ըզթես
Ընդ դարս հազար ոչ թօթափես:

Թէ վէմն երկնիցն ես զահոյից,
Թէ Անմահին ես հետք ոտից,
Յոր ժամանակք չածեն աղօտ,
Յորժամ իքեզ արկեալ նա զոտ
Եկաց զերկնից գոգել կամար,
Եւ զիլ զընտիցն ետ լուսավառ:

Թէ պահապան արդեօք ոգի
 Իցես կարգեալ դու աշխարհի.
 Ա՛կն որ ըզմեր զխտ շարժմունս
 Եւ յամենայն իրաց ծրփմունս,
 Իսինդ, իցաւ, իւէթ եւ յերկիւղ,
 Զերդ փայտ յալեաց արկեալ իլիւղ:

Այո, իցես, իցես ինչ դու,
 Ոչ լոյսդ ընդվայր մեզ այցելու.
 Ոչ զուր ըզնոյն ունիս միշտ վայր,
 Ոչ այս ազգմունք իմեզ ընդվայր.
 Ոչ զուր ըզքեզ դարք այսբանիք,
 Եւ կարդացես դեռ ապառնիք:

Յորժամ իզոյզն ինչ լստափայտ
 Ընդ մահ եւ կեանքս գայթ իգայթ
 Փախչին ափունք հիւր նաւագին
 Եւ կողկողի ընդ սիրունին,
 Հայի, եւ լոյսդ հաւատարիմ,
 Հորդէ զուղին ըզըրժուարին:

Յորժամ իքիրուն եւ յապածոյժ
 Պանդուխտն ընդ ուսն կորոյս եւ գոյժ,
 Ուոչ եւս տունջեան ակն ունի՝ լոյս.

Յեզ իմախաղ ննչէ իյոյս
 Զի դու ցայգոյն ելցես իծոց
 Ո՛վ բարեկամըդ լըքելոց:

Յորժամ վրշտաց իվիշտ վախուտ
 Զերդ կուր խուժէ հարեալ իխուժ,
 Ծրփի ոգին եւ զանիրաւ
 Ընդ մի համար կարծէ՛նդ իրաւ,
 Որ զի յաճախ այն աստ իփառս
 Եւ սա կոծի անտես յաշխարհս:

Յորժամ զերդ ծառ պրտողինսպանձ
 Զոր այս մրրիկ հար ոտաքանց,
 Սիրա իսիրոյն կապտի զարդուց
 Եւ դանդաչէ յայնքան մահուց
 Յայնքան արկեալ հոժ արտասուս
 Զանմահութեան կորուսեալ լոյս:

Ա՛ստղ, յայն զիշեր թէ գամ մի դուզ
 Ծագես՝ նորին փարատի մութ,
 Ուիկեանս յուսոյն դառնայ բողբոջ
 Զերդ իշրոյն յանկարծ խոխոջ
 Ծարաւահիւժ խայտան շրթունք,
 Ուանցեալ յիշին ոչ նեղութիւնք:

Ի. Վ. Գ.

ՀՈՌՎԱԿԱՆ ՊԱՊԵՐՈՒՆ, ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ (*).

Հոռվմէական կամ պապական բուռած ժողովուրդները մտքերնին դրեր են թէ այնչափ իրաւացի բան է Հոռվմայ պապերուն աշխարհական իշխանութիւնն որ եթէ մէկը համարձակի բսելու թէ պապը գուրկ է աշխարհական իշխանութեւն, կամ թէ աշխարհական իշխանութիւնը կարելի է ձեռքէն առնուլ, իբրեւ մոլորեալ եւ հերետիկոս կղատապարտուի անոնցմէ. ինչպէս ա՛հա նաեւ այս տարի Պիոս Թ պապը նգովք հանեց անոնց դէմ որ իրեն աշխարհական իշխանութիւնը վերցընել կամ պակտցընել կուզեն: Արդ կրհարցընեմք պապականաց թէ ո՞ր գրուած է որ պապերը պէտք է աշխարհական իշխանութիւն ունենան: Եթէ պապը Պետրոս առաքելոյն յաշորդն է, միթէ Պետրոս ունէր աշխարհական իշխանութիւն. եւ ինքն իսկ Քրիստոս Տէրն մեր նրբ բանեցուց աշխարհական իշխանութիւն մը՝ որ կարելի լինի բսել թէ առաքեալք իրեն հետեւեցան ու յաշորդեցին: Ընդհակառակն կտեսնեմք սուրբ Աւետարանին մէջ որ Հրեայք Քրիստոսի հրաշքներն ու քարոզութիւնները տեսնելով՝ ուզեցին որ մը յանկարծ վրայ հասնիլ ու թագաւոր ընել զինքը. իսկ նա ձգեց փախաւ՝ լեռը քաշուեցաւ. — „Յիսուս իբրեւ զիտաց եթէ գալոց են յափշտակել զնա զի արասցեն զնա թագաւոր, խոյս ետ իլեառն“ (Յովհ. 2, 15):

Դարձեալ, որ մը ժողովրդեան մէջէն մէկը բսաւ Քրիստոսի թէ Վարդապետ, եղբորս խօսք հասկըցուր որ ժառանգութեամբ ինձի ընկած բաժինը տայ ինձի: Յիսուս պատասխան արւաւ անոր թէ ո՞վ դրաւ զիս ձեր վրայ դատաւոր կամ ժառանգութիւն բաժնող. — „Ո՞ր կացոյց զիս դատաւոր կամ բաժանարար իվերայ ձեր“ (Ղուկ. ԺԲ, 13—14):

Ուրիշ անգամ ալ բսած է Քրիստոս թէ եւ աշխարհիս մէջ դատաստան կտրելու չեմ եկած, այլ աշխարհս փրկելու եկեր եմ. — „Ոչ առաքեաց Աստուած զմրդի իւր յաշխարհ զի դատեսցի զաշխարհ, այլ զի փրկեսցի աշխարհն ինձ“ (Յովհ. Գ, 17):

Պիղատոսի առջեւն որ ելաւ՝ բսաւ Տէրն մեր. եթէ իմ թագաւորութիւնս այս աշխարհիս վրայ լինէր, իհարկէ ես ալ մարդիկ կուցե-

նայի ինձի համար պատերազմ ընող. բայց իմ թագաւորութիւնս այս աշխարհէս չէ. — „Իմ թագաւորութիւն չէ յայսմ աշխարհէ. եթէ յաշխարհէ աստի էր թագաւորութիւնն իմ, սպասաւորքն իմ մարտնչէին արդեօք վասն իմ. այլ թագաւորութիւն իմ չէ աստի“ (Յովհան. ԺԷ, 36—37):

Գոնէ առաքեալներուն տունն Քրիստոս թագաւորական կամ դատաւորական իշխանութիւն: — Ոչ երբէք: Ընդհակառակն, այս բսաւ անոնց թէ ա՛հա ես զձեզ գայլերու մէջ ոչխար դրկելու պէս կըրկեմ. երբոր զձեզ այս քաղաքէս հալածեն, ուրիշ քաղաք փախէք. թէ որ չընդունին զձեզ, կամ խօսքերնիդ մտիկ չընեն, այն տե՛նն կամ քաղաքէն ալ ելէք ու ոտքերնուդ փոշին ալ հոն թափեցէք. — „Ահաւասիկ առաքեմ զձեզ իբրեւ զոչխարս իմէջ գայլոց: Յորժամ հալածիցեն զձեզ իքաղաքէ յայսմանէ՝ փախիջիք իմիւս: Եթէ որ ոչ ընկայցի զձեզ եւ ոչ լուիցէ ձեզ, յորժամ ելանիցէք իտանէ կամ իքաղաքէ անտի՝ թօթափեսջիք բզփոշի ոտից ձերոց“ (Մատթ. Ժ, 16, 23, 24):

Երբոր Քրիստոս Տէրն մեր Հրեաներուն ձեռքրն ընկաւ, եւ Պետրոս առաքեալ թուրը քաշեց՝ զարկաւ կտրեց քահանայապետին ծառային ականջը, ինչ բսաւ իրեն Քրիստոս. Թուրդ տեղը դիր. թուր բանեցընողները թրով կիցնան. ինչ կարծես. միթէ չէ՞ կրնար հիմա խնդրել իմ երկնաւոր Հօրէս որ տասուերկու գունդէն աւելի հրեշտակօգնական դրկէ ինձի. — „Դարձն գուր քո անդրէն իպատեանդ. ամենեքեան որք սուր առնուցուն՝ սրով անկանիցին: Համարիցիս եթէ ոչ կարեմ ինդրել ի Հօրէ իմմէ, եւ առաքեսցէ այսր առ իս աւելի քան զերկոտասան գունդս հրեշտակաց“ (Մատթ. ԻԶ, 51—52):

Թէ որ Քրիստոս ամենեւին աշխարհական իշխանութիւն մը չբանեցուց եւ չուզեց բանեցընել, թէ որ Պետրոս առաքելոյն ամենեւին իշխանութիւն մը չտուաւ ուրիշներուն վրայ, պապը՝ որ ինքզինքը կանուանէ *փոխաւորդ Քրիստոսի* եւ *յաշորդ Պետրոսի*՝ ինչ իրաւամբ կուզէ տիրապետել ընդհանուր եկեղեցւոյ վրայ իբրեւ բացարձակ տէր եւ իշխան հոգեւոր եւ մարմնաւոր: Մոռցեր է ուրեմն Քրիստոսի այս խօսքը թէ ոչ աշակերտը իւր վարդապետէն

(*) Տես էջ 75—80

վեր պիտի լինի, եւ ոչ ծառան իւր տիրոջմէն. աշակերտին բաւական է որ իւր վարդապետին չափ լինի. — „Ոչ է աշակերտ առաւել քան զվարդապետ, եւ ոչ ծառայ մեծ քան ըզտէր իւր. ՇԱՏ ԻՅԷ ԱՇԱԿԵՐՏԻՆ ԵԹԷ ԻՆԻՅԻ ԻՔՐԵԱ ՂՎԱՐԴԱՊԵՏ իւր, եւ ծառային իբրեւ ըզտէր իւր“ (Մատթ. Ժ, 24—25):

Եկեղեցական պատմութեան տեղեկութիւն ունեցողները աղէկ գիտեն թէ հին առեւտրի Բրիտանոնեայք, ընդ որս եւ մեր ազգը, Հռովմայ աթոռոյն հիմնադիր կճանչնային ոչ թէ միայն Պետրոս առաքեալը, այլ Պետրոս եւ Պողոս առաքեալները միանգամայն. ուստի եւ մինչեւ ցայժմ մնացեր է մեր ազգին մէջ *Հոովմ* ըսելու տեղը *Պողոս Պետրոս* ըսելու սովորութիւնը: Ասոր պատճառն այն է որ Պողոս առաքեալն ալ Պետրոսի պէս զնաց Հռովմ' Բրիտանոսի սուրբ Աւետարանը քարոզեց, եւ այն տեղը նահատակուեցաւ: Առաքելական կանոնաց մէջ յայտնի գրուած է թէ Հռովմայ առաջին եպիսկոպոսին ձեռնադրողը Պողոս առաքեալն է. իսկ Պետրոս երրորդ եպիսկոպոսը ձեռնադրեց, այսինքն զուրբն Կղեմէս: Ըսել է թէ անհիմն եւ աներոզ խօսք է պապականաց ըսածն որ իբր թէ սուրբն Պետրոս է մի միայն հիմնադիր աթոռոյն Հռովմայ եւ առաջին պապ:

Եւ այս վարդապետութիւնը հնարողները իրենք պապերն եղան, որպէսզի Բրիտանոսի ընդհանրական եկեղեցոյն վրայ տիրապետեն. ուստի եւ նոր կառավարանին քանի մը խօսքերուն քաջքրջած մեկնութիւններ տալով՝ նայեցան որ հաստատեն թէ սուրբն Պետրոս *մի միայն* փոխանորդ է Բրիտանոսի իվերայ երկրի. որով եւ բացարձակ իշխանութիւն ունի ուրիշ ամենայն առաքելոց վրայ եւ բովանդակ եկեղեցոյն Բրիտանոսի: Միանգամայն այնպէս ուզեցին հասկընալ որ իբր թէ սուրբն Պետրոս այժմու պապերուն նման պապ մը եղեր է. անով շանացին հաւատացընել թէ պապերն ալ իբրեւ յաջորդք Պետրոսի՝ նորա ամենայն իշխանութիւններն ու արտօնութիւններն ունին:

Հապս ինչ բան է *Ժառանգութիւն սրբոյն Պետրոսի* ըսուածը՝ որ պապականները անգաղար կիշեց՝ պապերուն աշխարհական իշխանութիւնը հաստատելու համար: — Միթէ սուրբն Պետրոս երկրի աէր էր, կամ թէ ժողովուրդ-

թիւն մը ընկեր էր իրեն. ո՞չ ապաքէն ինքը իւր բերնովն բաւ թէ „*Արժար եւ ոսկի ոչ ունիմ*. բայց զոր ունիմս՝ զայս ասց քեզ. յանուն ճիսուսի Բրիտանոսի արի եւ զնա“ (Գործ. Գ, 6): Ձեր ալ կրնար բան մը ունենալ, վասնզի հաւատարիմ եւ ջերմաջերմ աշակերտ էր այն վարդապետին որ բաւ. Ձեր մէջէն ով որ ամէն բան չթողու՝ չկրնար ինձի աշակերտ լինել. — „Ամենայն ոք իձէնջ, որ ոչ հրածարիցէ յամենայն ընչից իւրոց, ոչ կարէ իմ աշակերտ լինել“ (Ղուկ. ԺԳ, 33):

Եթէ Հրէաստանի մէջ երկիր մը, տուն մը, ստացուածք մը չունէր Պետրոս, միթէ Հռովմայ մէջ ունեցան. ո՞չ ապաքէն Հռովմայեցի շիկնելուն համար եւ ոչ զխատուելու արժանի դատուեցաւ հոն երանելին, այլ զխիսկար խաչուեցաւ իբրեւ սարուկ եւ շարագործ: Եւ սակայն պապերը՝ միայն Պետրոսի յաջորդ եղաներովն է որ կհամարին թէ սեպհական տէր եւ թագաւոր են Հռովմ քաղաքին եւ բովի երկիրներուն. միայն ասով է որ միշին դարու ժամանակները իրենք զիրենք եւրոպայի շատ թագաւորներէն ալ վեր ձանչըրնել տուին: Գրիգոր է պապը եղաւ առաջինն որ ասկէց ութը հարիւր տարի առաջ այս տիրապետական այլանդակ պահանջմունքն ըրաւ. պարտք դրաւ ամենայն թագաւորաց վրայ որ աթոռը նստած ատենները այս խօսքերով երդում ընեն. „Իբրեւ հպատակք սրբոյն Պետրոսի՝ երդնումք պապին զհաւատարմութիւն եւ ըզհնազանդութիւն“:

Սրբոյն Պետրոսի մտքէն անգամ չէր անցած որ իւր անունովը ատենով այսպիսի անիրաւ պահանջմունքներ ու գողոգութիւններ լինին, եւ իւր անունովը ծանր ծանր տուրքեր առնուին ժողովուրդներէն. այն տուրքերը տալ չուզողը չարաչար պատժուի մարմնաւոր պատիժներով, եւ յետոյ հոգեւորապէս ալ դատապարտուի՝ իբրեւ սեղանակապուտ, նըզովեալ եւ որդի դժոխոց:

Պապերուն այս սկզբունքը այնպէս հաստատու սպաւորուած է իրենց մտքին ու սրտին մէջ որ եթէ իրենց երկրին մէկ փոքրիկ մասն ալ մնայ ձեռքերնին, թող թէ Հռովմ քաղաքը (ինչպէս որ *Պապն եւ Իեսպանսժողով* ըսուած տետրակին հեղինակը ուզել կցուցընէ կեղծաւորաբար), իրենք այն սկզբունքէն ետ պիտի չկենան. վասնզի մէկ մը որ սկզբունքը ան-

խախտ մնայ, առիթը եկածին պէս դարձեալ իրենց տիրապետական հոգին գլուխ պիտի վերցրնէ:

Ինչ որ կուզեն ըսեն պապականները, այսօր ինքն կոյր զկուրայն պապերուն իրաւունքը պաշտպանելու ելող քանի մը կրօնամուտ աստուածաբաններ. ինչպէս որ կուզեն թող հաւատան անոնց խօսքին՝ իրենցմէ տգէտ խեղճ ժողովուրդները, եւ թող պարծենան սնտոսի պարծանօք թէ իրենք այնպիսի գրչուիս մը կղաւանին եկեղեցւոյ՝ որ միանգամայն քահանայապետ է եւ թագաւոր: Բայց աս ալ գիտնան որ նոյն իսկ հռովմէական կաթողիկոսներուն մէջէն խելացիներն ու փոքր իշատէ պատմութեան տեղեկութիւն ունեցողները ազէկ հասկըցած են ամէն ժամանակ թէ պապերուն կարծեցեալ իրաւունքներն ու մեծութիւնները դէմ ընդդէմ հակառակ են սուրբ Աւետարանին հոգւոյն ու խօսքերուն. թէ այն իրաւունքներն իրենք պապերը հնարք են ատեն ատեն՝ ամէն տեսակ ապօրինաւոր ճամբաներով. թէ Քրիստոսի սուրբ եկեղեցւոյն հիմնուէին ու թհարիւր տարի ետքը միայն կրցեր են պապերը իրենց փառասիրութեանը պատրուակ առնուլ այն իրաւունքները. թէ այն իրաւունքներուն հիմը ոչ թէ աւետարանն է, այլ պապերուն փառասիրութիւնն ու աշխարհասիրութիւնը. եւ թէ իրենց մարմնաւոր կամ

աշխարհական իշխանութիւնը ամէն ժամանակ հակառակ եղած է հոգւոյն իշխանութեան եւ վնաս ըրեր է անոր:

Եւ անոս այս պատճառաւ նոյն իսկ կաթողիկ տէրութիւնները հետ զհետէ կտրեցին առին պապերուն ձեռքէն նոցա կարծեցեալ իրաւունքները, եւ ամենեւին մաիկ չըրին նոցա սպառնալիքներուն, նզովքներուն, բանադրանքներուն:

Թէ որ միամիտ կաթողիկները, մանաւանդ մեր ազգէն պապականաց ծուղակին մէջ բռնուած խեղճերը, գիտնային՝ թէ պապերուն մարմնաւոր իշխանութիւնը եւ տիրապետական բռնակալութիւնը հաստատելու համար որչափ քրիստոնէի արիւն թափուեր է, որչափ անմեղ մարդիկ ողջ ողջ կրակը ձգուեր են, որչափ սուրբ մարդիկ կրօնաքննութեան սուկայի տանջանքներուն մէջ կեանքերնին վերջացուցեր են, որչափ թագաւորներ, քաղաքներ եւ զաւառներ նզովքի տակ իյնալով՝ խռովութեամբ ու արիւնհեղութեամբ լցուեր են, անտարակոյս բերաննին կփակէին, ու պապին աշխարհական իշխանութեանը պէս անիրաւ պահանջմունքի մը պաշտպան չէին կենար:

Մեք ալ միաք շունհիմք այս ամենայն ճըշմարտութիւնները տեղեկտեղը հոս հասկըցընելու. բայց զոնէ հարիւրէն մէկը շանամք յիշատակել յաշորդ յօղուածներուն մէջ:

Ա.Ռ.Ա.Կ.

Հ Ա Յ Ե Լ Ի Ե Ի Կ Ա Պ Ի Կ

Հայիին մէջ կապիկն ինքզինք տեսնելով
Իրդեց արջուն կամացուկ մը տոտիկով,
„Քեռի, ըսաւ, կրնայիս սա անճոռնին,
„Ի՞նչ խաղուն դունչ, ինչ կնճիռներ երեսին,
„Ես անպատճառ սրտիս ցաւէն կմտնէի
„Թէ որ քիչ մ'ալ դորա նըման լինէի.

„Քայց հաւատա, հինգ վեց դրացի կըճանչնամ
„Նը՛ս նըմանակ. կուզես համբեմ, անուն տամ“:
— Ի՞նչ կաշխատիս, կապիկ աղբար, արջն ըսաւ.
Դարձիր վըրադ նայէ, ամէն բան պըծաւ:—
Քայց նա մըտիկ կըլէ արջուն խըրատին.
Նորէն կեցեր արեւազ կուտար իւր դէմքին:

Շատ օրինակ ունիմք ասոր մեք նըման.
Ոչ որ կուզէ խըրատդ առնուլ իւր վըրան:
Սհա ամէն մարդ ալ գիտէ թէ Կըրպօն
Շատ կըսիրէ կաշառք առնուլ ու կըրծօն.
Կաշառքի վրայ երեկ լըսեց դեռ քարոզ,
Աջքով ընքով նա ցոյց կուտար ըզկարպոս:

ԱՂԱՄ ՄԻՅԻՆՎԻԶ

Ք Ե Ր Թ Ո Ղ Լ Ե Հ Ա Ց Ի

Աղամ Միգրեվիչ, Լեհացոց ամենէն մեծ բանաստեղծն էր, որ իրեն գրուածներովը շատ ազգաց առջեւ ալ պատիւ բրած է իւր ազգին, ուստի եւ իրաւամբ իւր հայրենիքն անցեալ տարի (1859) Փոզենի գերեզմանատան մէջ իյիշատակ նորա գեղեցկարուեստ արձան մը կանգնեց, որոյ պատկերը հոս կղենմը:

Արձանին վրայ բանաստեղծը այնպէս կերելի որ կարծես թէ այլ այս աշխարհս չէ, հապա վերացած յափշտակուած՝ քերթողական աշխարհին մէջն է, ու երեւակայութեան աչքերովը կեկատէ իւր մտաց մէկ նոր սխրալի ծնունդը: Աջ ձեռքը բռնած է երկաթէ գրիչ մը՝ նշանակ իւր մատենագրական կոչմանը. իսկ ձախք անոյշ կերպով կյենու իւր քերթուածոցը վրայ, որոց չորս կողմը կպատէ դափնիի թուփ մը՝ նշանակ անմահական փառաց:

Այս մեծ մատենագրին բնաւորութիւնը ազնիւ էր, կենցաղավարութիւնը աստիճանի, այնպէս որ բողոքներ կան թէ հանձարէն աւելի մեծ էր նորա սիրտը: Ասոր համար ոչ միայն իւրայնոց, այլ եւ օտարաց շատ սիրելի էր նաեւ իՓարիզ, ուր Սլաւեան մատենագրութեան վարժապետ էր Գաղղիոյ վարժարանին մէջ:

Իբրեւ մատենագիր՝ իւր արդիւնքը անոր համար ալ աւելի մեծ է որ Լեհացոց մէջ ազգային բանաստեղծութիւն մտցուց. այսինքն իրենց բանաստեղծութեանը ազգային աստիճանի մը ու ազգային սեպհական տիպ մը տուաւ:

Միգրեվիչին քերթուածոցը մէջ ստեղծական հանձար մը կերելի՝ որ ամէն մանր բաներն ալ գիտէ ոգեւորել: Շատ լեզու թարգմանուեցան իւր գրուածներն ու առհասարակ գովութեան արժանի եղան, մանաւանդ *Նախնիք* եւ *Թաղեհոս* ըսուած քերթուածները, յորս Միգրեվիչ բոլոր իւր բանաստեղծական մեծութիւնն ու զօրութիւնը կթափէ:

— *Նախնիք*. — Պարզ երեւակայական քերթուած մը չէ սա, այլ քերթողը ինքզինքը կրկնկարագրէ ասոր մէջ այն խորութեամբ, այն եռանդեամբ ու այն մեծահարուստ բացատրութեամբքն որ իրեն յատուկ են: Այս քերթուածովս Միգրեվիչ Պայրընի նմանատեսակ քերթուածոցը կհաւասարի: Միայն թէ երրորդ մասին մէջ քերթուածոյն ոճը բոլորովին կփոխուի, մեծաւ ճարտարութեամբ նոր ձեւ մը կառնու: Հոս բանաստեղծին պատկերին տեղը կուզայ

մեծ պատկեր հայրենեաց, որոյ յաշտութիւնն ու ցաւերը իրեն կհամարի քերթողը: Այս քերթուածը թէեւ թերակատար մնաց, բայց եւ այնպէս կատարեալ տեսակար մի է ամբողջ ժողովրդեան մը կենացը, տեսակար՝ որ գաղափարաց ճոխութեամբն ու բացատրութեանց յանդուզն կորովովը կզմայլեցընէ ու կզարմացընէ ընթերցողը:

Թաղեհոս. — Առաջին կարգի դիւցազներգութիւն մի է այս՝ զոր Լեհացիք ամենայն ազգաց եւ ամենայն ժամանակի գիւցազներգութեան հետ իկշիւ կղենն: Քերթուածին գործողութիւնը կսկսի տոհմային պարզ վէճով մը, հետզհետէ կմեծնայ ու ձեան հիւսի պէս կընդարձակի, վէճէն կուի, կուէն մարտ, մարտէն ալ կփոխուի իճակատամարտ, ու մեծ պատերազմով մը գործն ալ քերթուածն ալ կըվերջանան: Այս քերթուածս՝ մէջի ճարտար ու բազմազան նկարագրութեամբն ու բնաւորութեանց տարբերութեամբքն եւ դիւցազնական ծանրութեամբքն՝ Հոմերոսի ոճոյն հետ մեծ նմանութիւն ունի. որով այս դիւցազներգութիւնը առանձին ազգի մը մատենագրութեան սահմանէն կելլէ, ընդհանուր մատենագրութեան գանձարանին մէջ կմտնէ:

Երանի այն ժողովրդոց որ այսպիսի քերթողներ ունենան: Եւ երանի այն քերթողին որ այսպիսի ազգ ունենայ, որ երախտագիտութեամբ նորա յիշատակը կանմահացընէ, եւ պատկերը՝ որդւոց որդի կաւանդէ անեղծաւելի քանդակաւ:

* * *

Ո՛վ ազգը Հայոց, դու ալ ունեցար քու Քերթողահայրը, բայց հատուցներ եւ դու զոր ինչ Լեհացիք, զոր ինչ ամենայն ազգք շնորհապարտք՝ իրենց քերթողահօրը: Ո՛ւր է Մովսեսիդ մէկ պատկերը, մէկ արձանը:

Բայց ինչ կըսեմ պատկեր, ինչ արձան, երբ ոչ միայն անփոյթ եղեր եւ նորա քերթուածները, գոնէ նորա *Բակն չափաւ յիկնն* սրտառուչ ողբը պահպանելու, հապա նաեւ կթողուս որ քու դիմացը քանի մի օտարախորթ անձինք յափշտակեն Խորենացւոյդ տրուած Քերթող ԱՀԱՅՐ պանծալի անուներ, եւ տան վայրապար . . . (*) եւ դու չես բողոքեր:

(*) Բազմալիկ, Ժ տարի, էջ 89, եւ այլն:

Ադամ Միքեւիչ, Բերրոյ Անաջի.

ՀԵՐՈՆԻՄՈՍ ՆԱՓՈՂԷՈՆ ԻՇԽԱՆ

Փարիզ քաղաքը, որ քանի մը շաբաթ առաջ Գաղղիոյ զինուորական փառքերն ու խաղաղական աշխարհակալութիւնները կոտորելով մեծահանդէս ցեղութեամբ, յուլիսի 3-ին (քսանոր տուամարի) ուրիշ հանդէս մը կատարեց՝ որ նոյնպէս զինուորական փառքերու յիշատակ մի էր, բայց տխուր յիշատակ: Գաղղիան այն օրը վերջին բարեւր կուտար իւր դիւցազնական կոչուած ժամանակին վերջի մարդուն, այսինքն Մեծին Նափոլէոնի վերջի եղբորը՝ Հերոնիմոս կամ Ժէրոմ իշխանին:

Մեր ընթերցողք հոս նորա դիմագիծը կը գտնեն, եւ կարծէ որ վարուցն ալ համառօտ ստուերագիծը կարգան:

Հերոնիմոս իշխանը 1784-ին ծնած էր ի Մոնփէլիէ: Տղայութեան ժամանակէն աւհայր մնալովը, մեծ եղբայրը Նափոլէոն՝ որ սկսած էր իշխանութեանց մէջ մտնել, իւր վրայ առաւ եղբորը դաստիարակութեան հոգը: Աւսման ընթացքը ընցընելէն ետեւ, Նափոլէոն որ այն ժամանակ առաջին հիւպատոս էր՝ ուզեց որ Հերոնիմոս նաւային կրթութիւն առնու, որպէսզի կամաց կամաց ծովապետութեան հասնի: 1801-ին Լը Բլէր զօրապետին ձեռքին տակը Սան-Տովինկոյի արշաւանաց մասնակից եղաւ Հերոնիմոս՝ հրամանատարի աստիճանով:

„Կփափաքիմ լսել — կզրէր իրեն Նափոլէոն — որ դու ամենայն ջանիւք ետեւէ ես յառաջադէմ լինելու այն վիճակին մէջ որ քո փառացող տեսարանը պիտի լինի: Եթէ անուանդ նախատինք պիտի բերես՝ մեռիր քանի որ չես մեծցած. վասնզի եթէ եւ եօթանասուն տարի ալ ապրիս՝ առանց հայրենեացոյ՝ ծառայելու եւ օգտակար լինելու, լաւ էր որ ծնած չլինէիր“: Սակայն Հերոնիմոս ապրեցաւ եօթանասունեւ վեց տարի, ծառայեց հայրենեացը եւ օգտակար եւս եղաւ նմա:

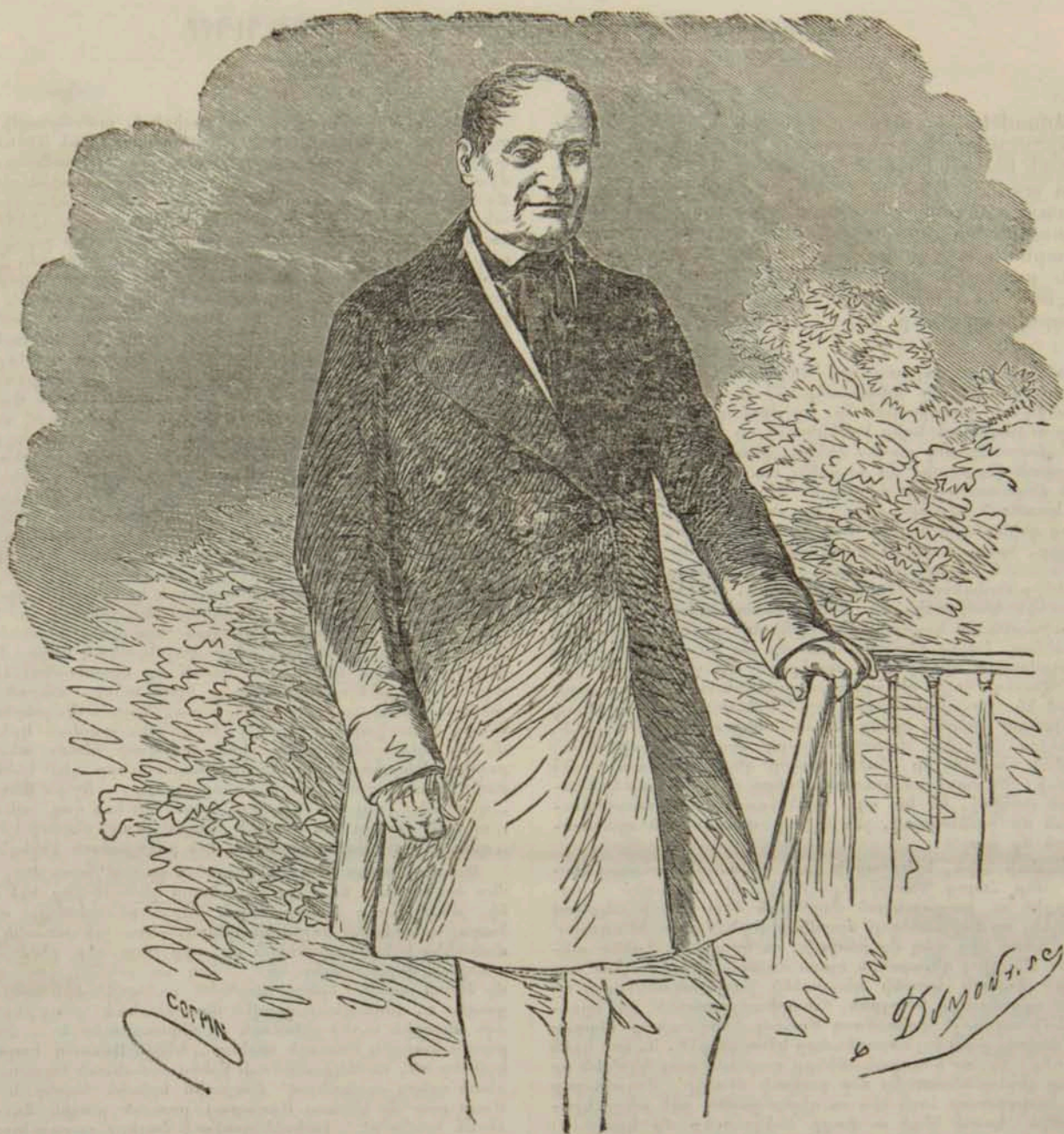
Քիչ ժամանակէն Անգղիացոց ու Գաղղիացոց մէջ պատերազմ հրատարակուելով, Հերոնիմոս Մարթինիկէէն անցաւ ի Նիւ-Եօրք, ու Փելաղեղփիայի մէջ 1803-ին ամուսնացաւ Եղիսաբէթ Փաթերսըն օրիորդին հետ, որ հարուստ վաճառականի մը աղջիկ էր: Այս ամուսնութեան լուրը հասնելով ի Փարիզ՝ շատ անհաճօյ եղաւ Նափոլէոնի. ուստի եւ շուտով հրաման դրկեց եղբորը որ անպատճառ Գաղղիա դառնայ: Չկրցաւ Հերոնիմոս անհնազանդ

գտնուիլ, դարձաւ կնոջը հետ իմիասին Եւրոպա (1805, մայիս), բայց հրաման չեղաւ որ կիներ Գաղղիա մտնէ: Եւ թէպէտ երկու ամսէն տղայ մը ծնաւ իրեն, բայց եւ այնպէս Նափոլէոն լուծեց եղբորն ամուսնութիւնը, որովհետեւ կուզէր իշխանուելոյ մը հետ զնա կարգել:

Անկէց վերջը Նափոլէոն քանի մը ծովային պաշտօններ յանձնեց Հերոնիմոսի, գորս եւ յաջողութեամբ իզլուխ հանելով՝ երբ Փարիզ դարձաւ, Կայսր եղբայրը զնա անուանեց Կայսերական իշխան, ու ծովապետութեան աստիճան առաւ նմա: Բայց Հերոնիմոսի աստիճանը ծովէն աւելի ցաւնաքին վրայ ձգտելով՝ ուզեց Պաւսրեան ու Վիրթէմպերկեան զնդերուն հրամանատարութիւնը: Այն պաշտօնն ալ զովութեամբ կատարելով՝ Կոլար պաշարեց ու Սլէզիան առաւ քաջութեամբ, որով եւ զօրապետ անուանեցաւ: Այնուհետեւ Նափոլէոնի հրամանաւ ամուսնացաւ Վիրթէմպերկի թագաւորին Փրեդերիկէ-Քարոլին իշխանուհի դստերը հետ, ուսկից երեք որդի ունեցաւ, որոց Յուշինէկը մեռաւ, իսկ միւս երկուքն են Մարթիլէ իշխանուհին եւ Նափոլէոն իշխանը. այս թագաւորական խնամութեամբ իբր թէ ազնուանալով՝ բարձրացաւ Հերոնիմոս ի թագաւորական աստիճան, ու եղբորմէն դրուեցաւ թագաւոր Վեսթֆալիոյ: Հերոնիմոս որ քսանուերկու տարուան երիտասարդ մի էր՝ զամէնքը զարմացուց իւր խոհական կառավարութեամբը, ու ազատական կարգերովը սիրելի եղաւ հպատակներուն:

Բայց որովհետեւ իւր նորահաստատ աթոռը եղբորը քաղղին վրայ էր հիմնած, ուստի նորա հետ ինքն ալ իջաւ յաթոռոյն: Վաթէրլոյի պատերազմին մէջ Հերոնիմոս ալ պատերազմեցաւ քաջութեամբ. Նափոլէոն ձեռքը վեցհազար զինուոր ու այն զժուարիս պատերազմը բանալու պաշտօնը տուեր էր: Սակայն ոչ միայն Հերոնիմոսի, այլեւ նոյն իսկ Մեծին Նափոլէոնի մշտապայծառ քաղղը կարող չեղաւ փարատել չորս կողմը պատած ահաւոր խուարը, ուսկից կայծակ մը ելաւ ու այն սարսափելի հսկան զարկաւ տապալեց:

Այնուհետեւ քաջութեամբ Հերոնիմոս, ու հետզհետէ Վիրթէմպերկ, Վեհնա, Թրեստ քաղաքները առանձնական կեանք մը անցուց իւր ամուսնոյն հետ՝ որ մեռաւ 1836-ին վերջերը: Վերջապէս արքայանոց վերջն ալ հասաւ, ինչ-

Հերոնիմոս Նափոյունի իշխան.

պէս առեն մը փառաց վերջը հասեր էր: Նափոյունի Գրգան ելլելով՝ հետը բարձրացոյց նաեւ իւր ազգատոհմը: Գարձաւ Հերոնիմոս իՓարիզ, ու տասը տարիէն աւելի՝ մեծ պատուով ու հանգստութեամբ անցուց, աեաւ իւր եղբորորդոյն փառքը, իւր ցեղին անուանը հաստատութիւնը, որդոյն ալ ամուսնութիւնը օրհնեց ուրախութեամբ (*), ու խաղաղ սրբապետով կնքեց իւր կեանքը այս տարի յունիսի 24-ին: Իւր յուղարկաւորութիւնը այնպէս փառաւոր եղաւ, որ ինչպէս լրագիրք գրեցին, նե-

ծին Նափոյունի Թաղմանէն իվեր ոչ ումեք այնպիսի շքեղ Թաղում ըրած էին Փարիզացիք:

Հերոնիմոս Պոնափարթ՝ թէ իւր տոհմային անուամբը եւ թէ գործերովը ժամանակակից պատմութեան մէջ նշանաւոր տեղ մի պիտի ունենայ: Անցելոյն կենդանի յիշատակ էր նա Գաղղիոյ համար: Նախախնամութիւնը որ մասնակից ըրեր էր զնա իւր եղբորը փառացը, ուզեց որ եթէ նորա պէս մեծ փառք չունեցաւ՝ զէթ քան զնա աւելի մեծ միսիթարութիւն ունենայ՝ աեսանելով իւր ազգատոհմին արկածներէն ետեւ վերջի փառաւորութիւնը:

(*) Տես Աղանուոյս յունիս ամսոյն 95 երեսը:

ՅՈՒԼԻՍԻ 6-ԻՆ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍՈՅ ՄԷՉ ՊԱՏԱՀԱՆՔ ԴԷՊՐԷ

Ամառներին մամուլ գրուած ժամանակն առինք մեր կոստանդնուպոլսոյ Թղթակիցէն յուլիսի 6-ին հին պատահած նշանաւոր դէպքին համառօտ պատմութիւնը. զոր եւ աւելի կարեւոր եւ հետաքրքրական Ֆանչնալով քան զամենայն յոր արտաքին եւ ներքին այս տեղ կղնեմք, բայց եւ պատրաստ եմք յետոյ ուղղագրելու ըստ ստուգագոյն ազգային լրագրաց. ետէ հարկաւոր պարագայի մը պատմութիւնը պակաս կամ տարբեր կերպով ընդուներ ենք:

Յուլիսի 2-ին ուրբաք օրը կոստանդնուպոլսոյ Պաշառ քաղաքէ թաղին մէջ կվականի Միսիթիքիւմ Կարապետ անունով նայ բողոքական մը, որ մտնելու մօտ եղած աւտներ ապարքած է եղեր իրեններուն որ իւր նախնեաց զերեզմանատանը մէջ բաղնի գինքը, քեպտա եւ մինչեւ միջքը չէ կրցած վերադարձ մը ցուցնելու առ իւր նախնեաց՝ այսինքն Հայաստանեայց եկեղեցին: Մտնելին տերերը երկրորդ օրը կառնուն կտանին գինքն որ բաղնի Էսիթիքե-գախուի Հայոց զերեզմանատունը: Այս բանս իմանալով այն կողմի Հայերը, երկու նարիսը նոզոյ շափ կվական կերբան զերեզմանատունն ու բոլ շին տար մտնելը բաղնու: Բողոքականները Յամանեան Գրան կրողոքին. Գանէն Պատրիարքարանին կնարցուի, եւ անկեց պատասխան կորուի քէ ,,Վախճանեայր կրօնքով նայ չիկնելով՝ չկրնար իրատունը ,, ունենալ Հայոց զերեզմանատանը մէջ բաղնուելը՝ կրքը ,, ժողովուրդը գինքը իւր բաղնուան մէջ չընդունիր՝: Եւ այն. վասնզի Պոլիս զերեզմանատուններն ալ բաղ բաղ քաղանում են: Բողոքականները կզիմեն Անգղիոյ եւ Ամերիկայի զնապանաց՝ իրեն իրեն նաւատակից պաշտպաններուն, եւ նորա վեզիրին կերբան երրորդ օրը (յուլիսի 4-ին) հրաման ատնելու որ մտնելը Հայոց զերեզմանատանը մէջ բաղուի: Պատասխան կուտայ վեզիրը քէ ,, Ինչիքը կրօնաւորն ինն իննելով, եւ ես այն կրօններուն նա յարարելու: ,, ինն մը չունենալով, չեմ կրնար վնասողական պատասխան մը տալ: ,,

Յուլիսի 5-ին, երեքշաբթի օրը, երկու զնապանները կերբան մեր Հայոց Պատրիարքարանը, եւ Սրբազան Պատրիարքին ու քաղաքական ժողովոյն նետ խորհրդակցելով կրողն, որ վախճանելոյն մարմինը զերեզմանատունն զուրա՛րայց անոր կից տեղ մը բաղուի, ու կղառնան իրենց տեղերը: Անգղիոյ զնապանին զրան սպասաւորը (գախու օրչախը) նամակ կտանի զնապանէն բողոքականներուն որ եղած որոշմունքը իմացնեն. Պատրիարքարանէն ալ երուսազնով արուսոյն փոխանորդ Սանակ վարդապետը կերբայ մեր ժողովրդեան նոյն որոշմունքը կնասկզբնէ, եւ զո՞ կրն գտնուի: Երրոր բողոքականները զարձնալ ուզ կիտնեն որ Հայոց զերեզմանատանը մէջ բաղուի մտնելը, ժողովուրդը (որ նազարաւոր նոզի կին ու զիչեր ցորիկ այն տեղը կրսպատին) կուտի կեպէ ու փոքր ձեծկուունք մը կրացուի: Վրայ կտանի Բարեկարգութեան օստիկան Մեհենճեռ փաշան նարիսաւոր սպասաւորներով որ զօրծը միջոցանէ, բայց տեսնելով որ մինչեւ արեւուն մտնելէ երբ մամ ետքն ալ ժողովուրդը ոչ կնանդարտի եւ ոչ տուն կրգտնայ, կտաշարկէ Սանակ վարդապետին որ կերպով մը խօսք նասկզբնէ ժողովրդեան որ երբան տեղերին: Վարդապետին յորդորանօք ժողովուրդը կքուի, բայց Մեհենճեռ փաշան իսկոյն կրամայի որ փորուի զերեզմանը բողոքականներուն ուզած տեղը: Սանակ վարդապետը տազնապա՛ծ կվագէ օստիկանին ,, Ի՞նչ կրնեա, տէր, կրսէ. առայ զիս բաղէ նոս, եւ ընտոյ այդ մտնելը. չեմ գտնոր որ մեծ բան կրացուի, եւ ես պատասխանատու կմնամ: Երրոր փաշան իւր հրամանը առայ տանելու. կնայէր, վարդապետը կիտարայ ժողովրդեան զաղտ ձայն տալու. ժողովուրդը կտաարուի, փաշան կրասանատի զեմ կնային: ,, Անա ես այժմ կերբամ, բայց վաղը ուրիշ կերպով պիտի գամ այն մտնելը բաղելու: ,, կրսէ ու տեղը կրաշուի: Ժողովուրդը այն զիչերը բոլոր բազմութեամբ լեռը կպտակի, վարդապետն ալ խմբասին:

Երկրորդ առաւօտը, որ էր յուլիսի 6, պատերազմի օստիկան Քիզա փաշան, բարեկարգութեան օստիկան Մեհենճեռ փաշան եւ Օլտոյ պանտերոյաց ընդհանուր հրամանատար միւս Մեհենճեռ փաշան արշաւուսին աստեղ կնասնին զերեզմանատանը երեքնագոր զօրքով, նազար կտնունաւոր նեւանակ, նազարի շափ ձիււոր եւ նոյնեպի չէ՛նակէնի բտուած հրացանաւոր. անոնցմէ զատ նարիսաւոր բարեկարգարանի սպասաւորներ. եւ ամենքն ալ պատերազմի կարգով կշարուին: Սրբազան Պատրիարքը այս յամին պէտքեր վարդապետով ու բազմութեամբ քանանայից կվագէ կուգայ պատերազմին տեղը. նմանապէս Տատան Յովհաննէս Էէր, եւ Գրան կողմէն յուզարկուած Գրիգոր Էփենտին Ստան: Ասոնք կուգան տեսնեն որ Քիզա փաշան զօրացն առջեր կեզած՝ բողոքականներուն ուզած տեղը զերեզմանը վերջ կուտայ, եւ Հայերը արգելելու կարիտարին: Քիզա փաշան կտնեն որ Պատրիարքն ալ իրեն զեմ կվկնայ, որով ժողովրդեան կամքը պիտի կատարուի, հրաման կրնէ որ բոլորակներն ու փողերը պատերազմի նախնակով գարուին. զօրքն ալ անագին բազմութեամբ սուխները (փինկները) շուկով՝ ժողովրդեան վրայ կրանէ: Այն կարծեցալ փախկտո ու անմարան Հայերը այն միջոցին մեկնելի առիւծ զարձած, փոխանակ ձգելու փախչելու՝ ամենքը մեկ իրան ,, կեցցեն Հայկազունը՝ աղաղակելով կարծիքին սպասաւորն զօրացը զեմ՝ իրենց բազմակներէն զատ շինք մը չունենալով, ու այնպիսի շիրտութեան եւ արտաք մը կրձգն զօրքին մէջ որ սուրա կրսխին եւ բաշուի ու երես դարձնել: Այն միջոցին Սրբազան Պատրիարքը տեսնելով որ խոսովութեանը մեծցաւ, իւր կարտերական նշանը Քիզա փաշային ոտքը կնեակ, եւ քանի մը վիրաւորեալ Հայոց արկնը ցուցնելով սպասուելիք կրնէ անոր: Փաշան կրփոքայ պատերազմը զաղբեցնելու. կտնէ կայտերական նշանը Պատրիարքին կուտայ, եւ իսկոյն հրաման կրնէ որ մտնելը զերեզմանատունն հինգ ձողաւորի նետու տեղ մը բաղնուի: Անգղիոյ զնապանատան սպասաւորը զեմ կեկնայ, բայց Քիզա փաշան կտնէ անոր խօսքը. ,, Ոչ քէ Անգղիոյ զնապանը, ալ եթէ Անգղիոյ բազմութեան ես գայ՝ պէտք է ,, որ այն մտնելը նոս բաղուի. ապա քէ ոչ՝ առ ուր կուգես ,, գեա: ,, Եւ այնպէս կրաշուի նոս բողոքականն նեցեցեալը:

Այս նշանաւոր դէպքին մէջ 30-ի շափ վիրաւորեալ կայ մեր ժողովրդէն, եւ մեկը շատ ծանր կերպով. որ եթէ մտնեն, ժողովուրդը գատարատ է նորա բնտանեացը տաք նազար զանկանի բոշակ մարելու: — Կուտայ սաստիկ ժամանակին եկեղեցականներն ալ՝ որը շատ որը չիք՝ վնասուելու որ վիրաւորուել են: — Հայ մը տանիկ զնապանի մը ձիւսն առնելի երկու ոտքերէն ըտնելով՝ ձին վեր կեցուցեր ու զնապետը վրայէն վար նետել է. բայց ինքն ալ այն միջոցին ուրիշ զնտուրէ մը վիրաւորուել է: — Հազարան մարդիկ կուտայն աստեղ ,, կեցցէ Ռուսաց կայսրը՝ կանչել են, ու մեկքանի նոզի իրենց օսմանեան նպատակութեան զրեքը սպասուելով՝ փաշային երեսին նետել են: — Սուտ յուր մը կերբայ Աջարայ քաղաքէ թաղին Չուշուր չէ՛նակէնի քէ ,, կտիրէ գախուն Հայերը ցարդուելու վրայ են. նազարի շափ դրսեցի նայ զօրձարները, որը ուրազ՝ որը կացին՝ որը բան եւ բրիչ կամ ուրիշ զօրծիք առած կվագեն կերբան պատերազմին տեղը, կտնեն որ ամեն բան վերջացեր է:

Մեր բողոքական նամակը յուլիսի 11-ին գրուած է: Մինչեւ այն օրը Հայերն ամեն տեղ խումբ խումբ նաւարած՝ Քիզա փաշային զեմ բողոքները կպատրաստեն եղեր: — Ռուսաց տերութեան նպատակ Հայերն ալ՝ նոյն ամսոյն 10-ին տեղերեցը մը տուել են Ռուսաց զնապանին, պատասխանին կպատան ենք: — Գրան կողմէն հրովարտուի զնացեր է Պատրիարքարան որ ազգ կպատնուցրեն քէ այսուհետեւ ամենին բողոքական պիտի զբաղուի Հայոց զերեզմանատանը մէջ. եւ Սրբազան Պատրիարքը կըրտարակել եղեր այն հրովարտելը՝ ամեն եկեղեցիները անձամբ կրալով:

Վերջապէս ամեն տեղ եւ ամեն ազգ այս զիպուածին մէջ Հայոց ըսածին իրաւունք կուտան՝ կրսէ մեր բողոքակցը, մինչեւ նոյն իսկ Տանկրենթն անգամ:

Հրատեցեալ տպագրիչ. ԻՔՔողոսիւ, Ի18 Յուլիսի 1860. Գարբիէլ Վ. Այլազեան:

ՄԷՆՉՍԹԻՐ.

Անուխան Եսայի.

ՄՈՉՏՈՔ.

Ուլուխանեան Յակոբ.

ՄՈՍՔՈՒՄ.

Ասկարխանեանց Մկրտիչ.
Բորխեանց Աղեքսանդր.
Բուրջալեան Աստուածատուր.
Գասպարեանց քմիշկ (2 օրին.)
Դարիզեանց Աղեքսանդր (2 օրինակք).
Եզեանց Նիկողայոս.
Լազարեան Ճեմարան Արեւելեան Լեզուաց.
Լազարեանց Մինաս.
Լոռու - Մելիքեանց Յովհաննէս Դանիելեան.
Խաչարեանց Բախշի.
Յովհաննէանց Յովհաննէս.
Ստեփաննէանց Միքայել.
Բանանեան Կեորզ.

ՆԱԽԻՉԵՒԱՆ (տօրն).

Ալանայեանց Մանուկ.
Ալանայեանց Սիմէոն.
Աճնեանց Սերովքե.
Գանձապետեանց Թովմաս Բ.
Երուսաղեմացի Սիմէոն Մինասեան.

Հարիֆեանց Յովհաննէս Գպիր.
Քամանեանց Պօղոս.
Խազեղեանց Խաչերես.
Խարանեանց Կեորզ.
Խարրաուխանց Կարապետ Բ.
Խաչիկեանց Յարութիւն.
Խարակիւղեանց Խաչատուր.
Խարակիւղեանց Յովակիմ.
Խլքքճեանց Յակոբ.
Խոճայեանց Կեորզ.
Խոճեանց Պօղոս Բ.
Կոկոյեանց Սկրտիչ.
Կողպերեանց Կարապետ.
Հարապետեանց Սկրտիչ.
Մելքոնեանց Գարրիէլ.
Մոզապարոնեանց Սկրտիչ.
Շարչնիքեանց Եղիա Բ.
Շահինեանց Եղիա.
Շահնարեանց Աղամ.

Շրլբեանց Պօղոս.
Շոռապարոնեանց Յարութիւն.
Չոռչոփեան Սերովքե.
Չոռչոփեան Քերովքե.
Չուպառեանց Տոճան.
Պալապանեանց Կեորզ Բ.
Պալապանեանց Մարտիրոս.
Պետելեանց Լազարոս.
Պուլով Բարսեղ Բ.
Պուլով Եպիփան.

Պուլով Մանուկ.
Պուլով Մրապիոն Սարկառագ.
Սարիքեանց Յակոբ.
Սաղիմեանց Նիկողայոս Բ.
Ստեփանոսեանց Պօղոս Բ.
Քարիկեանց Մինաս.
Քարաբաշեանց Յարութիւն Բ.
Քեօյէ-Շահինեանց Թաղես.
Տեր-Գարրիէլեանց Մարտիրոս Գպիր.
Տեր-Կարապետեանց Յովհաննէս Բանանայ.

ՆԱԽԻՉԵՒԱՆ (նինն).

Խոճայեանց Բարսեղ.

ՆԻԿՈՄԻՊՈՒՄ.

Քանգարան Վերձառուբեան.
Մաղաքեան Ստեփանոս Վ., Առաջնորդ.
Չափիեան Արշակ.
Սքիմարանեան Կեորզ.

ՆԻՔՈՒՆՅԵՎ.

Նացմալեան Թովմաս.

Պօղոսեան Ստեփան.

ՇՈՒՇԻ.

Ժողովրդական Գրասենեակ Հայոց.
Խաչատրեանց Գրիգոր.

ՈՐԳՈՒՊԱՏ.

Անդրեաս-Բէկ Մելիք-Սողոմոնեան եւ Մելիք Ստեփանեանց.
Բեկչարեանց Սարգիս.
Յովհաննէսեանց Ներսէս.

ՊԱՅԱՒԻՄ.

Յարութիւնեան Յովհան.

ՊԱՍԵՒՍԱՐԱՅ.

Պուռնազեան Խանակ.

Պօյանեան Մարտիրոս.

Պօյանեան Յարութիւն.

ՊԱՔՏԻՉԱԿ.

Խաչերեան Ա. Մ.

Խաչերեան Յովհաննէս.

Տեր-Սահակեան Կարապետ.

ՊԵՏԵԱՆՍՊ.

Գազանճեան Յովհաննէս.

Հոփիկեան Յովհաննէս.

Սախառեան Յովհաննէս.

Սախառեան Մարտիրոս.

ՊԸԼՅ.

Ապրամովիչ Յովհաննէս.

Գասպարեան Խաչատուր.

Գրանխոյեանց Տօնիկ.

Սաֆրազեան Պօղոս.

Տեր-Նշանեան Նշան Բ.

Տերտերեան Յակոբ.

ՊՈՒՈՒՇԱՆ.

Կոյլաեան Անտոն.

Կոյլաեան Գասպար.

Կոյլաեան Խաչերես.

Կոյլաեան Լուսիկ.

Հարանեան Յովհաննէս Բոմիս.

Մսերեան Յովհաննէս.

Յակոբեան Յարութիւն.

Պրլքբլեան Յարութիւն.

ՌՈՄԱՆ.

Խաչիկեան Խաչերես Բոմիս.

Չերքեղեան Խաչիկ Փահարնիք.

Պալասանեան Յարութիւն.

ՍՈՒՈՒՄ.

Ղօրղանեան Յովսէփ, զօրապետ.

Փոփովեան Ստեփան.

ՍՐԱՒՐՈՓՈՒ.

Ալանայեան Մերոն.

Բալիեանց Գալուստ.

Բեզույեանց Մարտէոս Բ.

Գալանդարեան Գարրիէլ.

Խատամեանց Խաչատուր.

Կարապետեան Կեորզ.
Կարապետեանց Յովհաննէս.
Հայրապետեան Սիմէոն.
Ճիվեկեանց Ալեքսան.
Մաղաքեան Միքայել.
Շմարեան Մինաս.
Հարրիսեանց Քերովքե.
Չուվալեան Յովհաննէս.
Պալապանեան Արքանամ.
Պալապանց Համբարձում.
Պատկանեան Պետրոս Բ.
Սուլթանեան Վարդան.
Տեօվքերեան Կարապետ.
Տիրացուեան Գարրիէլ.
Կարանեանց Յովհաննէս.

ՍՄՖՅԵՐՈՓՈՒ.

Ալեանազեան Սամուէլ.
Հատիկեան Ստեփան.
Հաքեան Գաւիթ.
Հաքեան Լուսեղեն.
Խաւազեան Սարգիս.
Քերզեան Յակոբ.
Քիւրինճեան Յարութիւն.
Քլլբեան Սիմոն.
Քուռնեան Խաչատուր.
Քօփայեան Խաչատուր.
Ժողովրդական Խլքք.
Խանճեան Լուսեղեն.
Խարամրդայեան Կեորզ.
Խարայեան Ռափայել.
Խարիպեան Լազար.
Խլեկնիքեան Աւետիք.
Խոճապարոնեան Մերկեան.
Խորասանեան Սարգիս.
Միկոյեան Գարրիէլ.
Միկոյեան Յովհաննէս.
Կուսիկեան Աստուածատուր.
Ճեռանեան Կեորզ Բ.
Ճեվահրճեան Կարապետ.
Մամիկոնեան Կարապետ.
Մերերիզեան Կարապետ.
Մոլլա-Խաչատուրեան Գարրիէլ.
Նալպանտեան Սարգիս.
Շահիպեան Յովակիմ.
Շահիպեան Յովհաննէս.
Ոռոցեան Սկրտիչ.
Չրախճեան Յովակիմ.
Պուռնեայ Տիկիւն.
Պօյանեան Յակոբ.
Սահարճեան Գրիգոր.
Սելինեան Կեորզ.
Սոխուրեան Կարապետ.
Սուրենեան Կարապետ.
Տեր-Սկրտեան Մանուկ.
Տեօվքերեան Գրիգոր.
Տոմպիլեան Վարդերես.
Տոտոխեան Աւետիք.
Տոտոխեան Յարութիւն.
Քնարեան Թորոս.

ՍՈՒՉԱՒԱ.

Մսերեանց Գարրիէլ.

ՏՓԻՄ.

Արեղեան.
Գիտարեան Կեորզ.
Գամարճակ Ագնուակեանց.
Հոնրաբեանց Կարապետ.
Էնֆիլանճեանց Համբարձում.
Հախվարտեան Կեորզ.
Մելքումեանց Գարրիէլ.
Շահրուտաղեանց Գաւիթ.
Շիրմազանեան Վարդան.
Վարչաւեանց Յովհաննէս.

ՓԱՐԻՉ.

Արամեան Ճանիկ.
Արրին-Պէյ եղբարք.
Լորիս-Մելիքեան Արանաս.
Քիւսիւզեան Յովհաննէս.
Մանանեան Միքայել.
Կարապազեան Ռոզա Տիկիւն.

ՓԵՅԻՊՈՒՐԿ.

Բուղաղեանց Մովսէս.
Գրիգորեանց Ստեփան.
Գելեանեանց Յովհաննէս.
Եզեանց Կարապետ.
Իզմիրեանց Յովսէփ.
Խաչարեան Աղա Խաչատուր.
Խերողինեանց Ստեփան.
Խաղաբաշեանց Աղեքսանդր.
Պատկանեանց Քերովքե.
Սարգսեանց Գ.

ՓՈՅԻ.

Տեր-Շմառնեան Նիկողայոս (2 օրին.).

ՔԻՇՆԵՒ.

Անուշեան Կարապետ.
Բեկնազարեան Յովհաննէս Վ.
Կոյլաեան Կարապետ.
Մուրատեան Կարապետ.
Յոճանեան Աւետիս.
Ուրֆայեան Աստուածատուր.

ՕՏԵՍԱՍ.

Ազտարեան Սարգիս.
Լապարք գաղղիացի.
Խալաճեան Սարգիս.
Խաւապեան Խաչատուր.
Կիւլպէկեան Սկրտիչ.
Պալատաղեան Յովհաննէս.
Պօղոսեան Ստեփան.
Գրլմեան Եղիա.

ՕՐԷՅ.

Բշալեանց Մարտիրոս Բ.
Յօջանեանց Նիկողայոս.

ՕՐՊԱՉԱՐ.

Ալեանազեան Գարրիէլ.
Արապեան Յարութիւն.
Խրոճեան Գրիգոր.
Խորզեանց Կարապետ.
Մանարանեան Յովհաննէս Բ.
Մղտեանեան Յակոբ.
Նալպանտեան Ստեփանոս.
Պուռնազեան Ռափայել.
Սփենտիարեան Սիմոն.
Սփենտիարեան Փանոս.
Տապախեանց Յովսէփ.

ՖՈՔՇԱՆ.

Մանուկեան Գրիգոր.

ԲՈՎԱՆԳՆԻԿՈՒԹԻՒՆ.

1. Հայութիւն եւ Մխիթարեանց կարողութիւնը.....	121	5. Ազամ Միգրեպիլը, Բերրոզ Լեհացի.....	132
2. Աստղն բնեւական. — Բերրուած.....	127	6. Հերոնիմոս Նափոյեոն իշխան.....	134
3. Հոռովմայ պապերուն աշխարհական իշխանութիւնը	129	7. Յուլիսի 6-ին Կոստանդնուպօլսոյ մէջ պատահած	
4. Առակ. — Հայելի եւ Կապիկ.....	131	դէպքը	136

ԳՈՐԾԱԿԱԼՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

ԱԺՏԷՐԻՍՆ, Պ. Ստեփան Գալստեան ճանրմեանց.
 ԱՂԵՔՍԱՆԳՐԻՍ, Պ. Գէորգ Եուսուֆեան.
 ԳՐԻԳՈՐՈՒՊՈԼԻՍ, Կարապետ Քահ. Մերձանեան.
 ԵԱՇ ՄՈԼՏԱԻՒՅՑ, Սէրտար Սողոմոն Գրանխոլեանց.
 ԵՐԵՒԱՆ, Պ. Նիկողայոս Խայթմազեան.
 ԵՒՊՍՏՈՐԻՍ, Պ. Միքայէլ Մուրատեան.
 ԶՄԻՒՌՆԻՍ, Պ. Ղուկաս Պալղազարեան.
 ԹԷՈՂՈՍԻՍ, Գրասենեակ Խալիպեան Ուսումնարանին.
 ԽՍՐԱՍՈՒ, Պ. Մելքոն իշխանեան.
 ԿԵՐՁ, Յովհաննէս Մանուէլեան Մերկեանեանց.
 ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, Պ. Ս. Ք. Էլիկիւզեանց.
 ՂԶԼՍՐ, Պ. Յովսէփ Իզմիրեանց.
 ՄԵԼԻԹՈՓՈԼ, Պ. Մկրտիչ Գէրգտակեան.
 ՄԷՆԶՍԹՐ, Պ. Եսայի Անուխեան.
 ՄՈՍԿՈՒՍ, Մսեր Մագիստրոս Մսերեանց.
 ՆԱԽԻԶԵԻՍՆ, Պ. Եպիփան Պոպով.
 ՆԻԿՈՄԻԴԻՍ, Թանգարան Վերձանութեան.
 ՊԱԹԱԻՍ ԵՒ ՃԱԻՍ, Պ. Գրիգոր Նահապետեան.
 ՊԵՐՏԵԱՆՍԻ, Պ. Յովհաննէս տէ Հոփիկեան.
 ՊՈԹՈՒՇԱՆ, Պ. Յակոբ Մանուկեան.
 ՍԹԱԻՐՈՓՈԼ, Պ. Գէորգ Կարապետեանց.
 ՍԻՄՖԵՐՈՓՈԼ, Պ. Գրիգոր Տէօլլէթեան.
 ՎԵՆՆԱ, Պ. Նիկողայոս Մարգարեան.
 ՏՐԱՊԻԶՈՆ, Պ. Խաչատուր Էլմասեան:
 ՏՓԻՍ, Ստեփանոս Քահ. Մանտրեանց.
 ՓԱՐԻԶ, Պ. ճանիկ Արամեան.
 ՓԵԹՐՊՈՒՐԿ, Պ. Մովսէս Բուղաղեանց.
 ՔԻՇՆԵԻ, Ստեփան Քահ. Ամասեանց.
 ՕՏԵՍՍԱ, Յովհաննէս Քահ. Թաթսիզեանց.
 ՕՐՊԱԶՍՐ, Պ. Պետրոս Շահինեան.

ԳԻՆՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Տարեկան գին ընկերագրութեան լոյ հայերէն մասինն՝ կանխիկ հասուցանելի, հան-
 դերձ ծախիւք ճանապարհին,

Տարեկան գին լոյ ռուսերէն եւ գաղղիարէն մասինն	»	»	6,	»	»	24:
Տարեկան գին հայերէն եւ գաղղիարէն մասինն	»	»	4,	»	»	16:
Գին միոյ տեսակի	»	»	8,	»	»	32:
	»	»	1,	»	»	4: